

Yayın Geliş Tarihi: 11.02.2025

Yayına Kabul Tarihi: 13.03.2025

Online Yayın Tarihi: 15.06.2025

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1637487>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 27, Sayı: 2, Yıl: 2025, Sayfa: 720-735

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İHVÂN-I SAFÂ'YA GÖRE YERYÜZÜ HAYATININ METAFİZİK KÖKENİ: FERDÎ RUHUN DÜŞÜŞÜ VE İLK GÜNAH

Büşra BİLGİN*

Öz¹

İhvân-ı Safâ'nın düşüncelerinin olduğu dönem, İslâm itikadında dinî akidelere bâtil fikirlerin karıştığına dair meselelerin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Bu nedenle onlar, dinî akideleri bâtil inançlardan temizlemek için felsefeye başvurmuşlardır. Birçok hususta bu yöntemi izleyen İhvân-ı Safâ'nın ferdî ruhların teşekkülü ve yeryüzüne düşüşüne sebep olan ilk günahla, felsefî literatürdeki sudûr nazariyesi arasında bir uzlaşma kurma denemesi seleflerinden ve çağdaşlarından farklı olarak özgün bir bakışa sahiptir. Bu çalışma, İhvân-ı Safâ'nın bu özgün yönünü ele alarak felsefe-din uzlaşısını sağlamak isteyen İslâm felsefe geleneğine yeni bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. İhvân-ı Safâ'nın Risaleler'ini temele alan bu araştırma, bu konudaki yorumcular ve kutsal kitaplardaki ifadelerle zenginleştirilmiştir. Sonuçta, bireysel ruhların yaratılışı ve yeryüzüne inışı, hem felsefî hem de dinî argümanlarla ortak bir zeminde aklileştirilerek açıklanmıştır. Çalışma, ulaştığı bu sonuç ile insana sorumlusu olduğu suçun günahından arınması ve nefsinin tasfiye etme yoluyla, özünün ait olduğu âleme yeniden kavuşması için entelektüel ve dinî bir olgunlaşma yolu önermektedir. Bu öneriye göre, kişi bedensel isteklerinden kurtulup nefsinin olgunlaştırarak onu akıl seviyesine yükseltebilirse aslî varlığını hatırlar ve tövbe, ahlâkî eylemler ile ibadetlerle birlikte ebedî kurtuluşa erebilir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, İhvân-ı Safâ, Yaratma, Ruhların Düşüşü, İlk Günah.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Bilgin, B. (2025). İhvân-ı Safâ'ya göre yeryüzü hayatının metafizik kökeni: Ferdî ruhun düşüşü ve ilk günah. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2), 720-735.

*Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-2918-6131, busracosanay@artvin.edu.tr

¹ Araştırma için etik kurul onayına gerek bulunmamaktadır.

THE METAPHYSICAL ORIGIN OF EARTHLIFE ACCORDING TO THE IKHWANU-S SAFÂ: THE FALL OF THE INDIVIDUAL SOUL AND THE FIRST SIN

Abstract

The period in which the thoughts of the İkhwan al-Safa were formed is a period in which issues regarding the mixing of false ideas into religious beliefs in Islamic belief were discussed intensively. For this reason, they turned to philosophy to purify religious beliefs from superstitions. Unlike his predecessors and contemporaries, the attempt to establish a consensus between the first sin that caused the formation and fall of individual souls and the theory of sudation in the philosophical literature, which follows this method in many respects, has an original perspective. This study aims to make a new contribution to the philosophical tradition based on the philosophy-religion reconciliation by addressing this original aspect of the İkhwanu-s Safâ. This research, based on the Treatises of the İkhwan al-Safa, is enriched with the comments of commentators on this subject and the expressions in the holy books. As a result, the creation and descent of individual souls to the earth were explained by rationalizing them on a common ground with both philosophical and religious arguments. With this result, the study suggests an intellectual and religious path of maturation for the person to purify himself from the sin of the crime he is responsible for and to regain his belonging to the world through the purification of his soul. According to this suggestion, if a person gets rid of his bodily desires and raises his soul to the level of reason, he remembers his essential existence and can achieve eternal salvation through repentance, moral actions and worship.

Keywords: Islamic Philosophy, İkhwan al-Safa, Creation, Fall of Souls, First Sin.

GİRİŞ

İhvân-ı Safâ, “10. yüzyılda Basra’da, Abbasi Devleti’nin son zamanlarında, siyasi çekişmelerin yoğunlaşarak devlet hayatının zaafa uğradığı bir dönemde felsefî, ilmî ve dinî içerikli bir proje geliştirerek İslâm dünyasında gizli bir örgüt şeklinde ortaya çıkmıştır” (Kaya, 2003, s. 211). İbnü’l-Kıftî’ye göre “bu grup, bir araya gelerek arkadaşlıkla kurulmuş ve kutsiyet, temizlik ve nasihat üzere toplanmıştır. Onlar aralarında bir mezhep ihdas etmişler, bununla da Allah’ın rızasını kazanma yoluna yakınlaşmayı iddia etmişlerdir” (İbnü’l-Kıftî, 2024, s. 123). Amaçları, cehaletle kirlenen dini, felsefe ile temizlemektir; bunun için felsefeyi bâtinî bir akide gibi yaymaya çalışmışlardır. Onlara göre, İslâm Şeriatı Yunan felsefesi ile uzlaştırılırsa, felsefileşmiş din ile insanlar huzur ve mutluluğa erişeceklerdir. Corbin’e göre, “bu irşad edici felsefe, peygamberlik ve vahiy temeline dayanan felsefe çizgisi üzerindedir” (Corbin, 2020, s. 248). Din ile felsefeyi uzlaştırmak İslâm düşünürleri tarafından daima dile getirilmiştir, ancak bu çabalar İhvân-ı Safâ topluluğunun ortaya çıkışıyla zirveye ulaşmıştır (Dînânî, 2020, s. 257). Topluluğun eserleri, *Resail-ü İhvani’s-Safa* adı altında toplanmıştır.

İhvân-ı Safâ'ya göre felsefenin başı, ilimleri sevmek, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatlerini bilmek, sonu ise bu bilgiye uygun söz ve fiillerdir. Onlar felsefî görüşünü ortaya koyarken birçok düşünceden, din ve kültürden beslenmişlerdir. “İhvân-ı Safâ'nın gerçekten kastettikleri ve toplayabildikleri her bir İslâmî ve gayri İslâmî öğretiyi kullanarak ulaşmak istedikleri hedef, bu hayatta başarılabilecek tasfiye yoluyla felaha (kurtuluşa) ermektir” (Netton, 2007, s. 274). Onlar için Kur'an ne kadar önemliyse Tevrat ve İncil de o kadar önemlidir (Uysal, 2000, s. 2). İhvân-ı Safâ, bizzat kendisi eklektik bir sistemleri olduğunu kabul etmektedir. Onlar, bütün milletlerin ve dinlerin hikmetini bir arada toplamak istediler (Boer, 2004, s. 109-110). Felsefî bakımdan, metafizik, psikoloji ve kelam gibi görüşlerini Pisagorculuktan ve Yeni Platonculuk'tan etkilenecek şekilde şekillendirmişlerdir. Yaratılış hususunda Yeni Platonculuğun sudûr teorisine sadık kalmışlardır ve İslâm inancını bu çerçevede temellendirmeye gayret etmişlerdir. Onlara göre, “Allah bütün bilginin ve insan düşüncesinin bütün kategorilerinin üstündedir; Allah'tan tamamen ruhî olarak bizatihi her şeyin şeklini ihtiva eden *akıl sudûr* eder; akıldan *evrensel nefis* sâdır olur ve bu nefsten *ilk madde* hâsıl olur. Bu madde buutları kabul etmeye başlayınca ikinci madde hâline gelir ve bundan da âlem neşet eder” (O'leary, 2023, s. 142). Âlemin ortaya çıkışı yaratılışın son bulması anlamına gelmez. Âlemde her an, her şey birbiriyle ilişkili ve topyekûn olarak da Allah'la ilişkilidir. Yaratılışın başında bulunan akıl, madde âlemine düzen ve gaye verir böylelikle, insan çıkarıldığı cennete ve sahip olduğu Hakikat'in bilgisine yeniden ulaşma imkânı elde eder. Şöyle ki; akıldan sonra ortaya çıkan, “evrensel nefis, bütün maddeye nüfuz eder ve kendisi akıl tarafından sürekli olarak desteklenir. Bu evrensel nefis teker teker bütün eşyaya nüfuz etmekle beraber, her ferdî şeyin de kuvvet ve enerjisinin kaynağı olan bir kısmî nefsi vardır. Bu kısmî nefis, akıl melekelerinin çeşitli derecelerini ihtiva eder... Nefs, maddi bağından kurtulup serbest kalmaya, dolayısıyla da esas ruh veya akla kavuşmaya mütemayildir. Hayatın asıl gayesi nefsin maddeden kurtulması ve esas ruh tarafından massedilmesidir ki, böylece Allah'a daha çok yaklaşmış olur” (O'leary, 2023, s. 143). Dolayısıyla İhvân-ı Safâ için felsefenin asıl gayesi olan varlıkları tanıma ve Allah'a ulaşma yolu, insan için nefisten arınma ve ruhunu aklın yoluna adama imkânı ile açık görünür. Bireysel (ferdî) nefisler, sahip olduğu akıl derecelerini bir takım itikat, akıl ve ahlâkî fiillerle tamamlayarak Küllî (Faal) Akl'a yükselir ve böylece ebedi saadet olarak tanımlanan Allah'ın bilgisine (marifetullah) ulaşma zevkini tadar.

İnsanoğlu yaratılışın nerede ve ne zaman gerçekleştiği hususunda oldukça meraklı bir geçmişe sahip olduğundan bu konuda yalnızca dinî metinlerle anlatılanların dışında birçok mit de ortaya çıkmıştır. Ancak bu anlatıların birçoğunun ortak kanısı, bu dünyadaki yaşamın insanın yanılgısıyla sebep olduğu ve istemediği bir vaziyette bulunmasıyla başladığı yönündedir. Bu kanı, elbette ruhun bedene hapsedilmesi ve daima bedenden kurtulma isteği duyması gibi Helenistik inançtan doğan ve insanın yaratıcısına duyduğu özlemle O'na ulaşma isteğini ortaya koyan mistik inançların bir sonucudur. Öte yandan kutsal metinlerin de yaratılışı bu yönde açıklaması, insanı bu dünyada çektiği ızdıraba sebep olduğu bir suçla baş başa

bırakır. Bu suç, insanın ilk defa yaratıcısına karşı geldiği ve sonucunda ölümlülüğü ve cennetten düşüşü tattığı bir başkaldırıdır. İnsan, bu suçu ile cennetten çıkarılıp bu dünya hayatına gönderilmiş ve insanlığın ortaya çıkışı ile imtihan serüveni bu olay neticesinde vuku bulmuştur. Bu hususta birçok inanış, farklı fikirler ortaya koymuştur. İhvân-ı Safâ, bu konuda çoğunlukla Kur'ân'ı referans gösterir ancak ilk günah konusunda başka inançların etkisinde kalır ve bu olayın lafzî boyutundan ziyade bâtinî yönüyle ilgilenir. Âlemi yaratılmadan önce ve yaratıldıktan sonra Allah'ın arzu ettiği ve belirli devirlere göre yaratmayı planladığı bir proje olarak görür. Yeryüzü hayatını basitçe ilk insan olan Hz. Âdem'in hatası yüzünden ortaya çıkmış bir ceza meskeni olarak görmez. Bu hayat Allah'ın iradesiyle zaten var kılınacaktı. Öte yandan İslâm inancında, insanlığın atası işlediği suçtan utanç duyup af dilediğinde Allah onu affetmiştir ve ona yine kendisine ulaşma ve kovulduğu cennete dönme fırsatı vermiştir. Dolayısıyla İslâm inancında, insanoğlu bu dünyaya acı ve günahlarının bedelini çekmeye gönderilmemiştir. Bu husus, Hz. Âdem için geçerli denebilir çünkü o, sahip olduğu şeyi kaybetmiştir. Ancak insanoğlu Hz. Âdem'in kaybettiğine sahip değildi bu, onun çabasına bağlı kılınmıştır.

İslâm inancında bu durum, Hristiyanlığın erken dönemlerinde Aziz Pavlus ile ortaya çıkan ve Augustinus²'la² teorileştirilen kalıtsal (ilk) günah öğretisinden çok farklı bir durumdur. Nitekim Yeni Ahit'te geçen bu öğretiye göre, günah ve ölüm, dünyaya Âdem vasıtasıyla girmiştir. Âdem'den Musa'ya dek gelen her insan Âdem'in suçuna benzer bir günah işlememiş de olsa bu gûnahtan bir miktar taşımakta ve bu suç nesilden nesile geçmektedir. İnsanlığı bu suçtan kurtaran ise Tanrı'nın lütfuyla verilen İsa Mesih'tir. Tek bir suç tüm insanlarda nasıl egemenlik sürdüyse, tek bir bağışlanma da İsa Mesih sayesinde yaşamda egemen olacaktır (Pavlus'tan Romalılar'a Mektup, 5/12-18; Tümer, 1991, s. 496). Pavlus'un teorisine dayanan Hristiyan gnostiklerin görüşüne göre, bu suçun bedeli tüm kozmosa yayılır; "kozmos, insanın gökten kovulmasından sonra kötülüğün egemenliğine girmiştir, ama kefaretilerle ödenerek sağlanan kurtuluş ikinci bir yaratılışla eşdeğerlidir ve dünya ilk baştaki mükemmelliğine yeniden kavuşacaktır" (Eliade, 2024, s. 451). Oysa İslâm inancında böyle bir günah öğretisi bulunmaz. Bauer'in de işaret ettiği üzere; "İlk günah öğretisi, İslâmîyet'te yoktur... Latin Hristiyanlığı, bir kişiyi henüz (ilk günah anlamında) eyleme geçmediği zamanlarda ya da (cinsel bir varlık olarak) başka türlü hareket edemeyeceği zamanlarda bile bir günahkâr olarak damgalıyorken, İslâm kaçınılması mümkün olmayan günahlar uydurmamıştır" (Bauer, 2021, s. 42-43). Söz konusu Âdem'in yaratılışı ve cennetten kovulması hadisesi, yeryüzü hayatının metafizik kökeni olarak semâvî dinler tarafından bize bildirilmiştir. İhvân-ı Safâ, bu hâdiseyi felsefî ve dinî yorumla harmanlayarak mâkul bir izah ortaya koymaya çalışmıştır. Ferdî ruhların âlem ruhundan taşması yaratılışa, asli günah ise bedensel arınmaya bir vesile olarak gösterilir. Bu çalışma da özellikle,

² Augustinus, yeryüzünde hiçbir ölümlünün günahsız olduğunu kabul etmez hatta bir günlük bebeğin bile. Bkz. Aurelius Augustinus, *İtirafılar*, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010, s. 43.

Hiz. Âdem'in cennetten kovulma hadisesini inanca dayalı bir hikâyeden öte, felsefi bir zemine bağlamaya çalışan İhvân-ı Safâ'nın bu konudaki fikirlerini ele almayı amaçlamaktadır. Felsefe ve din arasındaki uzlaşmayı İhvân-ı Safâ'ya dek birçok İslâm düşünürü dile getirmiştir; ancak onların yeryüzü hayatının yaratılışını açıklamak için Hiz. Âdem kıssası ve sudûr teorisi ile başlayan yaratılış arasında benzetme kurmaları çok orijinal bir yaklaşımdır. İhvân-ı Safâ bu konudaki düşünceleri ile birçok İslâm düşünüründen farklı olarak Allah âlemi (cismânî) yaratmadan önce ne yapıyordu ve neden bu âlemi yaratma gereği duydu sorularını da bu kıssanın açıklamasıyla cevaplamış olmaktadır.

Âlemin Yaratılışı: İnsan Bedeninin Oluşumu ve Ferdî Ruhların Teşekkülü

İhvân-ı Safâ'nın genelde metafizik özelde yaratılış hususunda Yeni Platonculuğun öncüsü Plotinos'un sudûr teorisinden etkilendiğini daha önce de belirtmiştik. Söz konusu sudûr teorisine göre, saf İyi olan Bir'den onun cömertliği ve basit düşünme kudreti vasıtasıyla Nous/Külli Akıl ve bu Akıl'dan da yine onun Bir'i ve kendini düşünmesi aracılığıyla Evrensel Ruh, sonunda ise yine düşünme eylemiyle Madde taşmıştır (Plotinos, 2008, s. 112). Plotinos felsefesinde her üretim, her eylem bir düşünceyi gerektirir. Örneğin; “üretebilmek için, Doğa, Evrensel Ruh'da bulunan tohumsal akılları temâşa eder, Evrensel Ruh Zekâ'nın idealarını temâşa eder ve Zekâ da Bir'in kudretini temâşa eder” (Plotinos, 2008, s. 79). İhvân-ı Safâ, Plotinos'un sudûr nazariyesinden farklı olarak Evrensel Ruh ile Zekâ/Akıl arasında tedrici biçimde sembolik olarak dokuz feleğe denk gelen dokuz akıl koyar. Böylece aklın insan özelinde derece derece katedilen bir kemal unsuru olduğunu belirtmek ister. Bu bakımdan âlem, akıllar/felekler âlemi ve maddi âlem olarak iki kısımda incelenir.

İhvân-ı Safâ'nın, küreler âlemi ve dört unsurun yer aldığı oluş ve bozulmuş âlemi olarak iki kısma ayırdığı âlemin arasındaki sınır Ay küresidir. “Ay küresinden kuşatıcı yüzeyin en yüksek noktasına kadar olan kısım ulvî âlem, Ay küresinin en alçak noktasından yere kadar olan kısım suflî âlem denir ve ulvî âlem kuşatıcı, suflî âlem merkez konumundadır. En yukarıda yani kuşatıcı kürenin üstünde ise Tanrının izniyle, güçleri her iki âleme de yayan küllî nefsin mertebesidir. Küllî nefisten âleme doğru yayılan ilk güç sabit yıldızlara nüfuz eder. Daha sonra gezegenlere, bunun ardından da onların altında kalan ve dört unsurdan oluşan fertlere, yani maden, bitki ve hayvanlara yayılır” (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 104). İhvân-ı Safâ yine Plotinos'un benzetmesini kullanarak Külli nefsin güçlerinin tümel ve tikel cisimlere yayılmasını, Güneş ışığının havada yayılmasına ve Yer'in merkezine doğru yönelmesine benzetir. Böylelikle tıpkı Güneş'in ışınlarını yayarken kendinden bir şey eksilmemesi gibi Külli nefis de kendinden bir şey kaybetmez.

İhvân-ı Safâ, sudûru Güneş benzetmesiyle şöyle açıklar: “Hikmetin gereği olarak tıpkı Güneş'in kaynağından nurun ve ışığın taşması gibi kendinden cömertlik ve faziletleri taşıdığı ve bu taşma sürekli, art arda ve kesintisiz devam ettiği zaman ilk taşan şey Faal Akıl olarak adlandırılır. O, son derece tamam, yetkin ve üstün olan basit bir ruhani cevher ve mutlak ışıktır. Tıpkı âlimin aklında bilinenlerin suretlerinin

olması gibi onda da bütün şeylerin suretleri vardır. Faal Akıl'dan mertebesi ondan düşük olan edilgen akıl adlı başka bir feyz (güç) taşı. Bu, külli (tümel) nefis olup tıpkı öğrencinin öğretmenden ilim alması gibi Faal Akıl'dan gelen suret ve faziletleri sıralı ve düzenli olarak alabilen basit bir ruhani cevherdir. Aynı şekilde mertebesi ondan aşağı olan ve ilk madde olarak adlandırılan başka bir feyz taşı. O, ruhani ve nefisten suret ve şekilleri zamanla art arda alan basit bir cevherdir. Maddeyi kabul eden ilk suret en, boy ve derinliktir. Bununla o, ikinci madde denilen mutlak cisim olur. Cismin varlığıyla birlikte taşma durdu ve mertebesinin ruhani cevherlerden düşük olması, cevherinin katılığı ve ilk nedene uzaklığı sebebiyle ondan, başka bir cevher taşmadı. Yüce Allah'tan akla, akıldan nefse taşma devam edince nefis cisme yöneldi ve onu cismin kabul edebilme ve cevherinin saflık imkânı ölçüsünde tamamlamak için onda suretler, şekiller ve renkler meydana getirdi. Nefsin cisimde yaptığı ilk suret, bütün şekillerin en üstünü olan küre şekli ve onun en üstün hareketi olan dairevi hareketidir. Çevreleyen felekten yerin merkezine kadar onların bazısını bazısının içinde sıraladı. Onlar on bir küredir. Tamamı tek bir âlem ve düzenli olan bir tek tümel sistem oldu" (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 158). İhvân-ı Safâ'ya göre, bütün mevcutlar, sadece iki çeşittir: Tümeller ve tikeller (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 165).

İhvân-ı Safâ, küreler âleminin yeryüzü ile olan ilişkisini düzenleyen hareketliliğin kaynağını felsefi terminolojide nefis olarak adlandırırken dini terminolojide melek olarak adlandırır. Onlara göre, her küreyi hareket ettiren ve âlemin düzenli devamını sağlayan güçler feleklerin nefisleri başka bir deyişle Allah'ın melekleridir: "Küredeki gezegenler Tanrının melekleri ve göklerin hükümdarlarıdır. Yüce Tanrı onları, âleminin imarı, halk ettiklerinin idaresi ve yarattıklarının yönetilmesi için yaratmıştır. Onlar Tanrının, kürelerindeki halifeleridir. Bu, Yer'deki hükümdarların Tanrının yeryüzündeki halifeleri olmalarına benzer. Nitekim onları, ülkelerini imar etmeleri ve kullarını yönetmeleri için, yine hükümlerini kullarına tatbik etmek; gelebilecekleri en iyi durum, varabilecekleri en mükemmel amaç ve ister dünyada isterse de ahirette ulaşacakları en faziletli son bakımdan düzenlerini muhafaza etmek suretiyle peygamberlerinin şariatlarını korumaları için kendi ülkelerinde birer halife ve hükümdarlar olarak bırakmış, kullarına vali tayin etmiştir" (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 103). Her gezegen yeryüzü âlemi ile tedrici bir alâka içerisinde. Ancak her iki âlem arasındaki asıl köprü Ay küresidir. Ay küresi sahip olduğu manevi gücü kendinden önce gelen akıllı kürelerden alır ve yeryüzü âlemine taşırır. İhvân-ı Safâ'ya göre; "Ay'dan âlemin bütün cisminde ve onun cüzlerine nüfuz eden ruhani bir güç yayılır ve bu güç, bazen ay başından itibaren felekler âleminde oluş ve bozuluş âlemine doğru, bazen de ay sonundan itibaren oluş ve bozuluş âleminde felekler âlemine doğru, her iki âlemde de var olanların nefsinin oluşturur. O, beka ve sürekliliğin kaynağı olan felekler âlemi ile oluş ve bozuluşun kaynağı olan unsurlar âlemi arasında aracı güçtür" (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 115). Ay küresinden âleme yayılan bu feyizler, âlemin merkezine doğru aktığında, gökyüzünden yeryüzüne doğru 'rızk, rahmet, vahiy, teyit ve yardım' demek olan bereketler iner (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 107). Yeryüzü hayatının yaratılışı ve canlılığı da bu feyizler sayesinde.

İhvân-ı Safâ'ya göre, Kutsal kitaplarda da belirtildiği gibi, “yeryüzünde yaratılışı başlayan ilk şey maden, sonra bitkinin sûretidir. Bütün hayvani şeylerin sureti bitkisel surette Yüce Allah'ın onu bitkiden sonra oluşan her hayvanın besini olarak takdir etmesi sebebiyle bilkuvve olarak mevcuttur. O, bitkiyi hayvanın kendisine ihtiyaç duyması ve ihtiyaçsızlık gösterememesi nedeniyle hayvandan önce var etmiştir. Bitkinin sureti de aynı gerekçeyle hayvanın sûretinden önce mevcuttur. Hayvan ve insanın sûreti bitkinin sûretinde toplanmıştır. Sonra hayvanın yaratılışı başladı... İnsan, kendisi için taşıdıkları yarar ve maslahat sebebiyle ulaştığı gayedeki varlığıyla maden, bitki ve hayvandan sonra ortaya çıktı. Eğer cismânî yaratılışa başlangıç madeni bitki ve hayvandan önce insan ile olsaydı onun yaratılışı abes olurdu. Çünkü ayakta kalamaz ve kolay yaşayamazdı... Çünkü o, bedeninin şeklini, yaşama ve devamlılık sebebini borçlu olduğu besin ve maddeye muhtaç ve mecburdur. Bundan dolayı cismânî yaratılış, ruhânî yaratılışın aksinedir. Çünkü ruhânî olanda en üstün ile başlanır, sonra en düşük yaratılır; cismânî olanda ise, en düşük olan ile başlanır, sonra en üstün yaratılır” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 79-80).

İhvân-ı Safâ'ya göre insan, maddi bir beden ve ruhani bir nefisten oluştuğundan dolayı, filozoflar onun bedeninin yapısında cismani âlemde bulunan varlıkların tamamına ait örnekler bulmuşlardır. Gezegenlerin, burçlarının kısımlarına, yıldızlarının hareketlerine, madenlerin cevherlerine, bitki çeşitliliğine ve hayvan yapılarına dair durumlar bu benzerliklerdendir. Yine filozoflar, melek, cin, insan, şeytan gibi varlık çeşitlerinde, hem diğer hayvanların nefislerinde hem de insan nefsinde benzerlikler gördüler. İnsana ait bu durumları görünce, insanı *küçük âlem* olarak isimlendirdiler (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 319). Dolayısıyla insan hem cismen hem de nefesine ait özellikler bakımından âlemin küçük bir örneği/mikrokozmos olarak yaratılmıştır.

Kur'ân'da da belirtildiği üzere (Secde, 32/9), “Allah, bedeni yaratıp ona şekil vermiş ve Kendi ruhundan ona üfleyip canlı hâline getirmiş, sonra nefsi bedene yerleştirip bedenın sorumluluğunu ona yüklemiştir” (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 262). İhvân-ı Safâ'ya göre, “Allah bedeni oluşturmak istediğinde önce bir kısmı diğerine üstün gelmesi sebebiyle güçleri birbirine karşıt dört tekil tabiat (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık) yarattı. Sonra her ikisini birbiriyle uyumlu kıldı. Daha sonra birbiri ile birleşebilen, uyumlu, diğer elementlerin güçleri ile orantılı olan dört element (ateş, hava, su, toprak) yarattı. Bu bedenın kuruluşunu bu dört elementten oluşturdu. Ardından bedenın kuruluşuna tabiatı birbirine zıt, güçleri birbiriyle orantılı dört karışımla (safra, balgam, kan, siyah safra) devam etti. Bu dört karışımdan şekilleri farklı dokuz cevher (kemik, beyin, sinir, damarlar, kan, et, deri, tırnak, saç) meydana getirdi ki bunlar bedenın yapısının sahipleridir. Sonra onları birbiri ile uyumlu, birbirine bağlı on tabaka (baş, omuz, göğüs, karın, karın içi, böğür, iki kalça, iki baldır, iki bacak, iki ayak) üzerine oturttu. Sonra onları, boyları denk olan iki yüz kırk sekiz direğe (kemikler) dayadı ve onlar üzerinde ayağa kaldırdı. Onları birbirine yaptırdı ve iplerini uzattı, birbirine girmiş, uzatılmış yedi yüz elli bağ (sinirler) ile eklemleri birbirine tutturdu. Sonra onların evlerini belirledi ve on bir hazine (beyin, omurilik, akciğer, kalp, karaciğer, dalak, öd, mide, bağırsaklar, iki böbrek, testisler)

ile dolu bir mamur oluşturdu. Atardamarları ve toplardamarları belirledi ve yollarını yaptı on iki menfez (iki göz, iki kulak, iki burun deliği, ön ve arka boşaltım yolları, ağız, göbek) açtı. Bedeni yedi sanatkâr (çekici, tutucu, hazmedici, savunucu, geliştirici, besleyici, şekillendirici güç) ile sağlamlaştırdı ve korunması için beş muhafız (işitme, görme, koklama, tatma, dokunma) görevlendirdi. Sonra bedeni iki sütun (ayaklar) üzerinde havaya kaldırdı. İki kanat (eller) ile altı yöne (ön, arka, saç, sol, üst, alt) hareket ettirdi. Sonra orada üç kabile (nefsin üç gücü: şehvani, hayvani, natıka) iskân ettirdi. Sonra onların başına bir meleği (akıl) tayin ettirdi ve her şeyin ismini ona öğretti” (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 263-264). Allah, insan bedenini yaratıp ona Kendi ruhundan üflediği zaman, emredildiği üzere göksel âlemde bulunan Evrensel Ruh/Küllî Nefs, ferdî ruhlarla feyz vererek bedenle birleşmesini sağladı. Evrensel Ruh’un feyzi her an ayrı bir şen’de (Rahmân, 55/29) olan Yüce Allah’tan aldığı feyz ile ferdî ruhlarla beraber cismani âlemdeki bedenleri yaşatır. Ferdî ruhlar, tıpkı Evrensel Ruh gibi, bedenler yaratılmadan önce mevcuttular dolayısıyla bedenlere göre yaratılmadılar. İhvân-ı Safâ, bu düşüncesi ile Plotinos’la benzerlik gösterir.

Plotinos’a göre, “Evrensel Ruh, akılla kavranabilir âlemin temasından ayrılmaksızın hayatı evrenin bedenine iletir. Özel (bireysel) ruh ise tam tersine, bir bedene girdiği zaman ilkesinden ayrılmaktadır” (Plotinos, 2008, s. 82). Dolayısıyla, “Evrensel Ruh ile bizim ruhumuz arasında büyük farklar mevcuttur. Bizim ruhumuz bedene elinde olmadan bağlanmış ve onunla kurmuş olduğu bu birlikten ötürü ıstırap çekmektedir; hâlbuki Evrensel Ruh, tam tersine olarak, hissedilir âlemi yönetmek ve ona kendi kusursuzluklarından bir şeyler iletmek için akılla kavranabilir âlemin temasından vazgeçmek ihtiyacında değildir” (Plotinos, 2008, s. 45). İhvân-ı Safâ’ya göre, “cüz’i (tek tek) nefisler, cüz’i cisimlerden ibaret olan bedenleriyle erdemlerinin tamamlanması, kendilerinde potansiyel olarak ve imkân hâlinde bulunan fazilet ve hayırları fiile çıkarmak için ilişkilendirilmiştir” (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 217). Çünkü tek tek nefisler felekler âleminin melekleridir ve yeryüzüne indikten sonra tekrar oraya dönebilmek için kendisinde bulunan kuvveleri açığa çıkarmalı ve beden bu kuvveleri etkisi almasından kurtulmalıdırlar. Böylelikle yeryüzü hayatında bir beden içinde çektiği ıstırap son bulur ve ebedi mutluluğa erişir.

İhvân-ı Safâ’ya göre, ferdî ruhların yeryüzüne inişi, onların kendilerinden kaynaklanan hata ve gökler âleminde işledikleri suçlardan dolayı aldıkları bir cezadır (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 88). İhvân-ı Safâ, bu suç hakkında net bir bilgi vermemekle beraber yalnızca daha önce kanuni şeriattan ayrıldıklarını belirtir. Şerif, bu durumu şu şekilde özetler; “Âlem ruhunun feleklerden başlayarak ferdî varlıklara yönelmesi emredilir emredilmez, bu ruhun sayısız güçleri farklılaşıp bağımsızlaştı fakat ayrışmadı; zira ayrışma maddenin bir özelliğidir. İşte bir anlamda, âlem ruhunun sonsuz güçlerini temsil eden ferdî ruhlar, teşekkül etmeye başladı. Uzun bir zamanın geçmesiyle bu ruhlar felekler âlemini doldurdu ve gök cisimlerine canlılık veren melekleri oluşturdular. Her şeyden önce onlar aklın âlem ruhuna bahşettiği feyz ve inayetin farkına vardılar; onlar bu ruhun güçleriydiler; bunu bildiler. Akıllı müşahede

ettiler ve Allah'a ibadet ettiler. Zamanla bu ferdî ruhlardan bazıları asıllarını ve görevlerini enikonu unuttular. Bu günah onları Allah'tan gittikçe uzaklaştırdı (tabiatıyla bir zaman ve mekân anlamında değil). Bunun cezası, günahkâr ruhların arızımıza düşüşü idi; yani, ferdî ruhların göklerde işledikleri günahın cezasını çekmek üzere zorluklara, acılara ve kederlere katlanmak suretiyle kefarete ödemek için yeryüzü hayatına bağlanmalarıydı. İşte yeryüzü hayatının metafizik kökeni buydu" (Şerif, 2017, s. 146-147). Bu ifadeye dayanarak, âlemin önce ulvî âlem diye adlandırılan kısmının yaratıldığı ve daha sonra suflî âlem denilen kısmının yaratıldığı söylenebilir. Dahası, ferdî ruhlar, gökler âleminde yaşamak üzere yaratılmışken işledikleri suç sebebiyle yeryüzü hayatına gönderilmişlerdir. Bir bedenle olan birliktelikleri ise, onların geldikleri yere dönmelerine engel olduğundan, o bedenden kurtulana değin bir ceza ve kefarete ödemektedirler. O hâlde, İhvân-ı Safâ için bu dünya hayatı ruhlarımız için bir bedel ödeme ve günahlarından arınma yeridir ve kurtuluşa ermek isteyen insanın amacı ise, Evrensel Ruh'a ulaşma ve geldiği âleme geri dönmektir. Bunun yolu ise, bedeninin isteklerine göre değil akla ve itikada dayalı dini ve entelektüel bir yaşama biçimidir

İhvân-ı Safâ'nın, fikir hocası Plotinos'tan ayrıldığı bu ferdî ruhların günahı meselesi, Kutsal kitaplardaki yaratılış ve ilk günah mitoslarını açıklamak için açılmış bir pencere gibi görünmektedir. Nitekim Plotinos'un ferdî ruhların yeryüzüne inişini açıkladığı kısımda, bedenle birleşmeden önce onlara ait bir günah veya kötülükten bahsedilmemektedir. Aksine bedenle birliktelik kurduktan sonra bir günah veya kötülükten bahsedilmektedir. İlgili kısım Enneadlar'da şu şekildedir: "Bireysel ruhların yeryüzüne inişi evrensel yasalardan biridir... Her kudretin bizzat kendi yetkinliği ve doğurkenliği ölçüsünde üretebilmesi evrensel bir yasadır... Ruhun beden içine inişi ne kendiliğinden ne de irade dışı değildir; bu, özgürlüğü asla ortadan kaldırmayan semavi bir yasadır doğmaktadır; bu, bizzat kendiliğinden bir kötülük de değildir, çünkü ruhlara melekelerini geliştirme fırsatını tanımakta, onları kudret hâlinde eylem hâline geçirmektedir. O, ancak bedene sınıksız sarılanlar ve semavi kökenlerini unutanlar için bir kötülüktür. Bu durumda, böyle ruhlar bir yargıya ve bir cezaya tabi kılınırlar ki bunun da amacı onların arındırılmalarıdır" (Plotinos, 2008, s. 104-105). İhvân-ı Safâ için elbette bu arınma ve saadet için beden tamamen gereksiz değildir. Nitekim "tikel/cüz'i nefisler, duyular yoluyla ilim ve irfandan istifade ederek potansiyel durumundan fiil durumuna çıkmak suretiyle varlıklarını tamamladıklarında, akledilir şeyler, tecrübe ve riyazet yoluyla faziletler kazanmak suretiyle geçim işlerini orta yol üzere yoluna koymaya, doğruya ileten kanunlara göre ahiret için hazırlanmaya, güzel ahlâk, doğru görüş ve iyi ameller ile nefsi terbiye etmeye ilişkin bir yol tutup bu dünya hayatını idare etmekle sûretlerini yetkinleştirdiklerinde ahiret hayatının nimetlerinden istifade ederler. İşte bütün bunlar kan ve etten oluşan beden aracılığıyla gerçekleşir" (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 11).

İhvân-ı Safâ, insanın bilmeye her şeyden evvel kendisinden başlaması gerektiğini düşünür. Onlara göre, kendi nefisini bilmeyen insan, herkesi yedirip kendi aç kalan, herkesi tedavi edip kendi hasta olan, herkese yol gösterip kendi evinin yolunu şaşırın kimseye benzer (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 261). Nefis ise kendine ancak

akıl ışığı ile bakar. Varlıkların gerçek mahiyetlerini de ancak akılla kavrar (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 288). İnsanların en faziletlisi, hem cismani olan üzerine hem de akledilenler üzerine özellikle de dinle ilgili kısımlar üzerine düşünen ve onları inceleyendir (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 402). Bunu yapabilmek insan için kolay bir mesele değildir; çünkü insan ancak nefsi ile akıl seviyesine yükselir ve varlıkların mahiyetleri üzerine ancak o zaman düşünebilir. Bu sebeple nefsinin arındırılması ve tedrici olarak akıl hâline gelmelidir. “Bu gayeye ulaşan nefste birçok kuvvetler hâsıl olur ki bunların en üstünü müfekkire (düşünme melekesi)’dir, çünkü bununla bilgi elde edilir ve bilgi de nefsin esasıdır” (Boer, 2004, s. 117-118). Böylelikle “nefs, akıl seviyesine ulaştığında sükûnet bulur, hareket ortadan kalkar, ulaşabileceği son noktaya varır” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 35). Başka bir ifadeyle, “cüz’i nefis, küllî aklın derecesine ulaştığında küllî nefsin mutluluğuna erişir, ruhânî amellerde bulunur, cisimsel dünyadan koptuğunda ve keşif döneminin ortaya çıkıp perdelerin ortadan kalkmasıyla teklifi ve zorlayıcı amellerden kurtulur, cennette ebedi olarak kalır, yücelik ve cömertlik sahibi olan Rahman’a yakın olur, derecesi yükselir ve nihai mutluluğa erişir” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 36).

İhvân-ı Safâ’nın ferdî ruhların yeryüzüne düşüşünü bir günah eylemine bağlaması ve bu günahı arınmayı ise yeryüzündeki amellerine bağlı göstermesi, kutsal kitaplardaki ilk günahı işleyen Hz. Âdem ile onun yeryüzüne inişini temellendirme denemesi gibi görünmektedir. Nitekim bu anlatıya uygun olarak ferdî ruhlar yaratıldıktan sonra yeryüzüne inişi başlatan ilk insan olan Âdem’dir. O hâlde, İhvân-ı Safâ’ya göre Âdem, ferdî ruhlar arasında ilk günahı işleyen ve yeryüzü hayatının bir arınma yeri olmasına yol açan ilk kişidir.

İlk Günah ve Düşüş

İhvân-ı Safâ’da yeryüzü âleminin metafizik kökeni, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın yaradılışı ve işledikleri ilk günahı otürü cennetten yeryüzüne indirilişi/düşüşü olayına bağlıdır. İhvân-ı Safâ, bu olayı Kur’an’da anlatıldığı şekliyle anlatır ancak ferdî ruhların yeryüzüne inişi ve yeryüzünde ilk günahın cezasını çekmeleri konusundaki fikirleri, yer yer İslâm inancı dışında Hristiyanlığın kalıtsal günah inancından da etkilenmiştir.

İhvân-ı Safâ, cennetten düşüşü sembolik olarak betimler ve düşüşten önce bir birinci keşif dönemi (devri’l-keşfi’l-evvel) tasvir edilir ardından Âdem’in yetkili olduğu kapalılık dönemi (devri’s-setr) vakti gelir (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 43). Birinci keşif dönemi, henüz cismani varlıkların Âdem de dâhil olmak üzere, yaratılmadığı ve ruhânî varlıkların, meleklerin Allah’a sürekli ibadet ettikleri ve bu varlıklara hakikatin aşikâr olduğu bir dönemdir. Kapalılık dönemi ise, birinci keşif dönemi gibi hakikatin aşikâr olacağı ikinci keşif dönemi gelinceye kadar ki ara dönemdir. Bu ara dönem, insanoğluna sorumluluğun yüklendiği ve imtihanın gerçekleştiği bir zaman dilimidir. Bu dönemin varlıkları hakikati ayan beyan göremez; bunun için nefsinin arındırılması, tefekkür ve teemmül etmesi gerekir (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 43). Bu dönemin ardından ise insanın kendi ameli ile ulaşabileceği ikinci keşif döneminin geleceğine inanılır.

İhvân-ı Safâ, Âdem'in ilk günahını Kur'ân'daki açıklamaya benzer şekilde anlatır ancak burada sözünü ettiğimiz devirlerden bahsederek anlatıma bâtinî bir yorum ekler: "Yüce Allah Âdem'i yarattığında, onu kendisine yakın meleklerle komşu olan cennete yerleştirmiştir. (Âdem cennette cismânî olarak yaratılmıştır nitekim Havva'nın onun kaburgasından yaratılması³, avret yerlerinin görünmesi ve onları kapatmaları⁴ bir bedene sahip olduklarına işaret eder). Âdem, Allah'ın kendisine meyvesinden yemesini yasakladığı ağaca yaklaşmama konusunda O'na söz vermiştir. Ağaç, birinci keşif döneminden geriye kalmış varlıklardan biriydi ve Yüce Allah'ın takdir ettiği ve ilk olarak Âdem'i yetkili kıldığı kapalılık döneminin vakti olmuştu. Allah, Âdem'i bu konuda yetkili, bu konuya muttali kılmış ve bu ağaçtan yemenin henüz vakti gelmediğini, zamanının kendisi için hazır olmadığını bildirmiştir. Âdem'e ve diğer bilgisi olanlara bu ağaç⁵ dışındaki ağaçların meyvelerinden yemeyi ise helal kılmıştır. Şeytan, Âdem'e kötü amelini süslü göstermiş, kendisine yasaklanmış olan meyveden yemeye ve kendisi için helal olmayanı almaya onu sevk etmiştir. Böylece Âdem de kendisi için yasak olanı yemiştir. Şeytanın bunu yapması, ancak hile yoluyla ve Âdem ile eşine şirin görünerek mümkün olmuştur. Âdem, bu meyveyi yediğinde keşif devri ehlinden olacağını, ikinci keşif döneminde arınmış nefsin derecesini ve hakikatin bilgisini nasıl hak ettiğini öğreneceğini düşündü. Sonunda kendisine yasaklanmış olanı aşıkâr etti. Böylece düşman zafer kazanmış oldu; cennet ehli onu terk etmeye başladı" (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 43-44). Âdem'in isyan ve günahlarına sebep olan şey onun hırsı ve kendisine ait olmayan bir şeyi istemedeki ve onu elde etmeye girişmekteki acelesi, onu vaktinden ve hak etmesinden önce almasıdır. Nitekim Âdem bu acelesi sonucu onu tadınca avret yeri açıldı, derecesi düştü ve düşmanları onunla alay etti (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 368).

Bu esnada Allah ikisine şöyle seslendi: 'Ben size bu ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' (A'râf, 7/22) Bunun üzerine onlar şöyle dedi: 'Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz' (A'râf, 7/23). Bunun üzerine Allah şöyle dedi: 'Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin' (Tâha, 20/123). "Böylece Allah onları, içinde meleklerin bulunduğu diyardan aşağıya indirdi ve oradan çıkardı. Böylece Âdem'in düşmanı zafer kazanmış oldu. Bunun üzerine Âdem ile eşi, cennetten çıkarıldı ve Allah'ın memleketlerinden hangisine yöneleceklerini bilmeden yeryüzünde dolaşıp durdular" (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 44-45). Melekler onları hiç meyve ve yaprak olmayan bir yere yerleştirdiler. Uzun bir süre boyunca keder ve üzüntü içinde durmadan ağladılar ve

³ Eski Ahit, Yaratılış (2/21-23); Kur'ân'da Nisâ Sûresi 1. ayette bu ifade, Havva'nın Âdem'in nefsinden yaratılmış olduğu şeklinde belirtilir bu ifade, elbette kaburgasından yaratıldığı anlamına gelmemektedir.

⁴ Eski Ahit, Yaratılış (3/7); Kur'ân, Tâhâ (20/121).

⁵ Eski Ahit'te bu ağaçtan, iyiyle kötüyü bilme ağacı şeklinde söz edilir. Bkz. Eski Ahit, Yaratılış (2/17); Kur'ân'da ise yalnızca yasak ağacı şeklinde bir ifade mevcuttur. Bkz. Kur'ân, Bakara (2/35).

davranışlarından büyük utanç duydular. Bu üzüntü ve pişmanlık içinde uzun bir süre geçirdikten sonra, Yüce Allah onlara merhamet etti (İkhwanu-s Safâ, 1869, s. 39).

Kur'ân'da Allah onlara şöyle seslendi: "Size benden bir hidayet geldiğinde bilesiniz ki hidayetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Hâlbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuşsun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun! Haktan sapan ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız" (Tâha, 20/123-127). Âdem, bunun üzerine en yetkin kelimelerle Allah'a yalvardı O'na sığındı ve tövbe etti. Allah ise, onların tövbesini kabul edip onları bağışladı ve yeryüzü hayatını onlara kolaylaştırdı.

İhvân-ı Safâ, ulvî âlemden suflî âleme yayılan gücün tikel eserlerle ilişkili olduğunu belirtir. Ulvî âlemin şekil ve sûretlerinin bulunduğu yer cennet, huzur ve mutluluk yurdu. Yeryüzünde bulunan şekil ve sûretler ise, cennetten düşen ferdi ruhlardır. İhvân'a göre, "onlar, kendilerinden kaynaklanan hata ve işledikleri suç sebebiyle düşmüş olan ruhlardır. Bu hata onları cennetten çıkarmış, iyilik yurdundan uzaklaştırmıştır. Onlar hissî tabiatla ve kanuni şeriatlarda kendilerine lazım olan yükümlülüklerle ilişkili bir şekilde daha önce yaptıklarına karşılık azap çekerek kalırlar. İsrar ve kibirlenme olmaksızın yakınlık, yöneliş, arınma ve yardım isteme amacıyla şeriatın emirlerini kabul ettikleri, en iyi şekilde aldıkları ve Rablerine itaate koştukları zaman bu onlar için bir yakınlık olur. O zaman kendi nûranî mahâllerine ve hayvanî karargâhlarına dönmüş olurlar. Gaflet gösterdikleri zaman, daha önce yaptıkları şeyler nedeniyle ve yaratıcılarını ikrardan yüz çevirmeleri, imtihan dünyasında ve mutsuzluk mahâlinde onların âlemine katılmaktan uzak durmaları sebebiyle üzerlerindeki azap hafifletilmez... Nitekim Âdem ve eşini de tövbe ettikleri zaman rahmetine döndürmüş ve İblis'i hatada ısrar etmesi, büyüklmesi ve öğüt almaması sebebiyle kıyamet gününe kadar ebedi olarak alçaltıcı ceza ve acıklı azapta bırakmıştır" (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 88-89). İhvân-ı Safâ'ya göre, Âdem ile Havva'nın ve diğer ferdi ruhların yeryüzüne inişleri aslında onların olgunlaşması ve kemâle ermesi için gerekli görülmüştür. Bu düşünce, yukarıda değinildiği üzere Plotinos'ta ve İslâm inancında olduğu gibi Hristiyanlıkta da mevcuttur. Minns'in bu konudaki yorumuna göre, Âdem ile Havva henüz olgunlaşmadıkları için şeytan tarafından kolayca yanıltıldılar ve Tanrı'ya benzeyerek ölümsüz olabileceklerini düşündüler. Ancak Tanrı, Âdem ve Havva'nın umdukları ölümsüzlüğe kendi başlarına ulaşmalarına izin vermiş olsaydı, ölümsüz bir şekilde olgunlaşmamış olacaktı. Bu nedenle, ölümün dünyaya gelmesine izin verildi (Minns, 2008, s. 271). Böylece onlar da yeryüzünde kendi çabalarına bağlı olarak kemâli elde etme imkânına sahip oldular. Bunun imkânı da yine diğer inanç ve düşüncelerde olduğu gibi nefsin bedensel etkilerden arınmasına bağlıdır. Bu arınma, insanın kaybettiğine kavuşması ve İhvân-ı Safâ'nın ikinci keşif devri dediği zaman geldiğinde hakikati ayan beyan görebilmesi için bu dünyadaki imtihandır. İhvân-ı Safâ'ya göre Âdem, insanoglunun kendi çabasıyla eriştiği bu mertebeyi merak ettiği için şeytanın

aldatmasına uymuştur. Dolayısıyla Allah'ın vadettiği bu cennet makamı tüm makamların üstündedir.

Ferdî ruhun arınması için onun, felekler âleminde tümel nefisten taşan ilahi irade ve inayetle desteklenmesi gerekir. “Onlara bekâ mahâllini hatırlatırlar, büyük günahın ve kendilerine yerleşen büyük suçun üzerlerindeki izlerini siler, onları maddenin esaretinden kurtarır, tabiat zincirlerinden ayırır ve onları gökler âlemine ve akıl âleminde bulunan melekût yurduna döndürür” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 89). İhvân-ı Safâ için insanın kemâle ermesi bir yandan külli akıllarla temasa/ittisale geçişle mümkün iken diğer yandan nefis tezkiyesi, riyazet vb. sufiyâne metotlarla mümkün görünür. Dolayısıyla ferdî ruhlar Evrensel Ruh'tan gelen feyzleri bir defada kabul etme istidadına sahip olmadıklarından onları belli merhalelerden, olgunlaşma sürecinden geçtikten sonra hazır bulunmuşluk anında alabilirler. Ferdî ruhların veya tikel (cüz'i) nefislerin bu feyzleri tek seferde alamamasının sebebi onun bedene/maddeye olan eğilimi ve dalmışlığından kaynaklanır. İhvân-ı Safâ'ya göre nefis, “ne zaman ki gaflet uykusunu sonlandırır, ilim ve irfanda yol almaya başlarsa o zaman külli nefse ulaşır. Böylece akli nurları müşahade edebilir ebedi mutluluklara erişebilir ki bunların her biri bulunduğu konumda en yüce ve en üstün olanlardır” (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 15). Külli Nefs'in taşıdığı feyz ve ilham, tövbe eden, ona yönelen nefisleri aşama aşama akıllar âlemine yükseltir ve ona varlığın hakikatini keşfetme istidadı kazandırır. Bu ancak cehalet ve azgınlığında uzun süre devam etmeyen mutmain nefislerin kazanabileceği bir mertebedir.

İhvân-ı Safâ, insan nefsinin kendini bilme vasıtasıyla Evrensel Ruh'tan taşan feyzleri alarak Âdem'in düştüğü gınahtan ve bu dünyanın esaretinden kurtulma bahtını elde edebileceğini ifade eder: “Bil ki senin nefsin ilahi suretlerden biridir. Onun bilgisini elde etmeye çalış ki senin nefsin, babamız Âdem'in işlediği suçtan dolayı içine düştüğümüz maddenin derinliklerinden, cismin girdabından ve tabiatın esaretinden kurtulsun” (İhvân-ı Safâ, 2013, s. 22). Burada, insanın özü olan nefsinin yani kendini bilmesi önerilmektedir. İnsan ruhani suretlerden olan nefsini bilirse o zaman bu dünyanın cismani zevklerinin geçici olduğunu bilir ve asıl olan ebediyete ulaşmayı arzular. Dolayısıyla, “duyusal cisimlere dalmış olan tikel nefisler uyarıcılar ile ilişki kurdukları, peygamberlere tabi oldukları, tövbe ederek ve yönelerek günah kirinden arındıkları zaman kendi nûrânî mahâllerine ve ruhânî karargâhlarına yerleşirler” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 104). Burada İhvân-ı Safâ, saf entelektüel çabanın insanı işlenen bu ilk günahın kirinden arındırmayacağına vurgu yaparak, felsefi eylemin yani akletmenin/tefekür etmenin beraberinde tövbe ve ibadet etmenin gerekliliğini belirtir.

İhvân-ı Safâ, başka bir yerde Âdem'den gelen hatayla içine düşülen bu dünyanın sıkıntı ve âfetlerinden tek başına kurtulmanın mümkün olmadığını belirterek kardeşlerin yardımının gerekli olduğunu ifade eder. Çünkü oluş ve bozuluş âleminde şeytanın hilelerinden kurtulmak ve gökler âlemine, meleklerle ulaşmak kolay değildir. Onlara göre, bu yardımlar, babamız Âdem'in hatasıyla hepimizin içine düştüğü sıkıntıdan kurtulmak için gereklidir (İhvân-ı Safâ, 2017, s. 69). Burada kardeşlerden kasıt elbette kendi topluluklarından olan kişilerdir ancak biz bunu

bilgili ve uyanık nefisler olarak genelleştirebiliriz. Örneğin tasavvufta da, insanın nefis tezkiyesinde bir mürşidinin olması onun için büyük bir kolaylık olarak görülür. İnsan nefsinin tedrici olarak eğitilmesi gerekir bunun için de, bu yolu daha önce kat etmiş bir bilgin veya mürşit ile yola çıkmak gerekir. İhvân-ı Safâ'ya göre, “tikel nefislerin varlıkları hikmetle gelişir, sûretleri derin bilgi ile nurlanır, zihinleri eğitim ile aydınlanır, sırf ruhâni sûretleri kabul etmek için akılları genişler. Gayreti ebedi şeyleri arzulama derecesine yükselir” (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 14). Bu nedenle nefsin gaflet ve cehalet uykusundan uyandırılması, tabii alışkanlıklardan ve kötü ahlâktan kurtarılması gerekir ancak bu şekilde temizlendiği zaman kurtuluşa erer. Böylece onun zâtı nurlanır, bilinci/basireti kuvvetlenir. İşte bu durumda ruhâni sûretleri ve nûrâni cevherleri bizzat görür (İhvân-ı Safâ, 2014, s. 14). Nihayetinde insanoğlunu “Allah, kendisine ibadet etmeye ve ilâhlığını ikrar etmeye çağırmıştır. O, kendisi uğrunda koşan ve itaatine boyun eğen kimseyi günahına tövbe edip hatasını itiraf etmesi hâlinde yücelik makamına eriştirir ve cennetine yerleştirir” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 91). Âdem kıssasında da görüldüğü üzere, Allah, arınmış nefislerin “hata kirini gidermiş ve onları isyan günahından arındırmıştır” (İhvân-ı Safâ, 2016, s. 94).

İhvân-ı Safâ'nın Âdem kıssasını konu edışı, çağının entelektüel olgunlaşma ile kurtuluşu mümkün gören idealist felsefî anlayışına dinî kurtuluş yolunu ekleme amacını taşır. Onlar, doğru bilgiyi her nerede olursa olsun almışlar ve felsefelerinin dayanağı yapmışlardır. Bu sebeple, dinî meseleleri felsefe ile anlamak ne kadar önemli ise felsefî argümanları da dinî meselelerle desteklemek onlar için o kadar önemlidir.

SONUÇ

İhvân-ı Safâ, döneminin Yeni Platoncu sudûr nazariyesinden oldukça etkilenmiş, İslâm dininin yaratılış inancı ile bu nazariye arasında bir uzlaşma sağlayarak felsefe ile temellendirilmiş bir inanç inşa etmeye çalışmışlardır.

İhvân-ı Safâ'nın ferdî ruhların yaratılışını basit bir biçimde sudûr (taşma) nazariyesine dayandırması onları öteki Yeni Platoncu düşünürlerden farklı kılmazdı. Ancak ferdî ruhların âlem ruhundan teşekkülü ve yeryüzüne inişinin sebebini bireysel günahlara dayandırmış olmaları ile İslâm düşüncesinde ilk defa Hz. Âdem'in cennetten kovulma hadisesi felsefî zeminde tartışılmıştır. Onlara göre, ferdî ruhlar, Evrensel Ruh'tan taşıdığı vakit göksel âlemde melekler olarak bulundular ancak onlar Âdem'in ve eşinin işledikleri suçtan dolayı bedenlere yerleştirildiler. Böylelikle yeryüzü âlemi onlar için bu hatanın bedelini ödeme ve bu günahtan arınma yeri kılındı. Ancak İhvân-ı Safâ'nın bu fikri, İslâm inancından çok Hristiyan inancından etkilenmiş görünmektedir. Nitekim İslâm, insanları Âdem'in işlediği suçtan sorumlu tutmaz yani kalıtsal günah fikrine karşıdır. Öte yandan İslâm, ferdî ruhları yalnızca “elest bezmi”nde verdikleri sözü unutmalarından dolayı sorumlu tutar (A'râf, 7/172-173) ve yeryüzü hayatında unuttukları bu sorumluluğu üstlenmelerini ister. İnsanın yeryüzüne inişi ise, Allah'ın yarattığı âleme onun

halifesi olarak düzen ve nizam getirme amacıyladır. Allah, insanları yeryüzünde bir başlarına çaresiz bırakmamıştır. Onlara birçok nimet bahşetmiş ve verdikleri sözü hatırlamaları için onlara elçilerini göndermiştir. Böylelikle insanlık hem tarih boyunca hem de her insan kendi tarihi (ömrü) içinde aşama aşama olgunlaşmış ve kemâl derecesine ulaşmayı başarmıştır. Allah'ın tüm ferdî nefislerden beklentisi de bu kemâl derecesidir; O'nu hakkıyla bilmek ve şükretmektir.

İhvân-ı Safâ'ya göre Allah, nefislerin O'na yönelmesi için her an Evrensel Ruh'tan ferdî ruhlara ilham feyz eder. Yalnızca elçileriyle değil ruhsal olarak da nefisleri daima destekler ve yol gösterir. Bu yol, insan için yalnızca kendi özüne dönmesi ve onun asli varlığını keşfetmesi neticesinde kat edilebilir. Çünkü âlemi bilmek, âlemin her örneğini kendinde taşıyan insanı (mikrokozmos) bilmekten geçer. Allah'ı bilmek ise, hem âlemde hem de insanda bulunan ilahi kısmı bilmek ile mümkün görünür. İnsan kendinde ilahi olan kısmı bilmek için, nefisini beden ve maddenin etkilerinden kurtarması gerekir. Nefsi ancak arındırılarak geldiği yere yani göksel âleme yükselebilir. İhvân-ı Safâ için bu hem dini/tasavvufi hem de felsefi/entelektüel bir çabanın sonucu olabilir. Böylelikle insan, işlenen ilk suçun günahından sıyrılarak kurtuluşa erer ve ebedi mutluluk demek olan Hakikat'e yakın bir makamda bulunabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- (1991). *Kur'an-ı Kerîm*, Diyanet Vakfı Meali.
- (2016). *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları.
- Augustinus, A. (2010). *İtirafılar*. (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Bauer, T. (2021). *Neden İslâm'ın Orta Çağ'ı Yoktu?: Antik Çağ'ın Mirası ve Doğru*. (Çev. Hülya Yavuz Akçay). İstanbul: Runik Yayınları.
- Boer, T. J. De. (2004). *İslâm'da Felsefe Tarihi*. (Çev. Yaşar Kutluay). İstanbul: Anka Yayınları.
- Corbin, H. (2020). *İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbni Rüşt'ün Ölümüne*. C. 1. (Çev. Hüseyin Hatemî). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dînânî, Ğ. İ. (2020). *İslâm Dünyasında Felsefi Düşüncenin Serüveni*. C. 3. (Çev. Tahir Uluç). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Eliade, M. (2024). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna*. C. 2. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Alfa Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2017). *Risaleler*. C. 1. (Çev. Ali Durusoy vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2013). *Risaleler*. C. 2. (Çev. Abdullah Kahraman vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2014). *Risaleler*. C. 3. (Çev. Abdullah Kahraman vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İhvân-ı Safâ. (2016). *Risaleler*. C. 5. (Çev. Abdullah Kahraman vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İbnü'l-Kıftî, V. C. (2024). *İhbâru'l-Ulemâ*. (Çev. Abdulhalik Bakır). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İkhwanu-s Safâ. (1869). (Çev. John Dowson). London: Trübner Co.

Kaya, M. (2003). *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Minns, D. (2008). Truth and Tradition: Irenaeus. *The Cambridge History of Christianity: Origins to Constantine* içinde (pp. 261-273). C. 1. Margaret M. Mitchell ve Frances M. Young (ed.). New York: Cambridge University Press.

Netton, I. R. (2007). İhvân-ı Safâ. *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde (ss. 267-275). C. 1. Seyyid Hüseyin Nasr ve Oliver Leaman (ed.). (Çev. Şamil Öçal ve Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Açılım Kitap.

O'leary, De L. (2023). *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*. (Çev. Yaşar Kutluay ve Hüseyin Yurdaydın). İstanbul: Pınar Yayınları.

Plotinos. (2008). *Enneadlar*. (Çev. Haluk Özden). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Şerif, M. M. (2017). *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Tümer, G. (1991). Asli Günah. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (ss. 496-497). C. 3. İstanbul.

Uysal, E. (2000). İhvân-ı Safâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (ss. 1-6). C. 22. İstanbul.